

УДК 17:502

О. Ф. Сулацкова – асистент кафедри культурології та менеджменту соціокультурної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки

Екологізація моралі як основний чинник формування екологічної етики

Роботу виконано на кафедрі культурології та менеджменту соціокультурної діяльності ВНУ ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано роль екологічної етики у формуванні екологічної моралі як могутнього чинника унормування та гармонізації взаємин людини з довкіллям.

Ключові слова: мораль, етика, екологія, екологізація, екологічна етика, біоетика, екобіоетика, нова етика.

Сулацкова О. Ф. Экологизация морали как основной фактор формирования экологической этики.

В статье проанализировано значение экологической этики в формировании экологической морали как влияющего фактора нормирования и гармонизации человеком своих взаимоотношений с природой.

Ключевые слова: мораль, этика, экология, экологизация, экологическая этика, биоэтика, экобиоэтика, новая этика.

Sulatskova O. F. Morality Ecologization as the Main Factor of Environmental Ethics Formation. The article analyzes the role of environmental ethics in the formation of ecological morality as the powerful factor in setting and harmonization of human relationship with their environment.

Key words: morality, ethics, ecology, ecologization, environmental ethics, bioethics, ecobioethics, the new ethics.

Постановка наукової проблеми та її значення. У ХХІ ст. екологізація стала не тільки гаслом, а й смыслом сучасної доби, оскільки від її успішної реалізації багато в чому залежить не лише стійкий та збалансований розвиток людства, а й, можливо, саме його існування. Чи не найпотужніший парадигмальний ефект екологізація викликала в морально-етичній сфері. І. Кант уважав людську етику й мораль божим провидінням, в існуванні якого він убачав незаперечний доказ буття найвищої сили, що традиційно стосувалася регулювання відносин між людьми. Чи йдеться про універсальні морально-етичні принципи, властиві представникам будь-яких етносів, рас чи конфесій, чи про спільнотні (внутрішні) регулятиви – об'єктом застосування моральних принципів є інша людина. Вона може підніматися або принижуватися, визнавати ці принципи чи заперечувати їх, та лише вона наділена винятковим правом бути і суб'єктом, і об'єктом моральних взаємин [3, 25–26]. Тому коли сучасна думка утвердила моральне право не лише за людиною, а й за іншими живими об'єктами, це дійсно постає як фундаментальний злам у відносинах зі світом загалом. Традиційний моральний постулат – “чини щодо інших людей, так, як ти хотів би, щоб діяли щодо тебе” трансформується разом із розширенням множини об'єктів застосування цього принципу. Унаслідок цього екологізація моралі та формування екологічного імперативу постають могутнім чинником унормування й гармонізації взаємин людини та довкілля, чинником коеволюційного розвитку систем “людина–біосфера”.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблемам етичного спрямування присвячено праці Арістотеля, Гіппократа та Цельса з філософії, медицини й етики, ідеї яких у подальшому розвинуто в дослідженнях Дж. ді Бернардо, К. Бернара, С. Боткіна, В. Вересаєва, В. Власова, Ф. Гааза, О. Дембовецького, А. Єрмоленка, Г. Йонаса, Н. Кочубей, В. Кулініченко, Ю. Кундієва, Е. Лайта, М. Моїсєєва, А. Моля, Н. Петрова, В. Поттера, А. Швейцера, Б. Юдіна та ін. Проблемам сучасного природознавства, екологічної освіти й становлення етичних аспектів відношення “людина–природа” присвячені праці вітчизняних і зарубіжних дослідників – Т. Андрєєвої, М. Бауера, С. Біленького, Ю. Бойчук, Т. Дементьєва, М. Кисельова, Л. Курняка, В. Лозовського, А. Маковецького, Г. Марушевського, А. Матвійчука, О. Михалечко, А. Толстоухова, А. Федотова та ін.

Мета статті – дослідження екологічної етики як специфічної галузі етичних знань, адже ставлення людини до природи нині набуває такого ж морального значення, як і ставлення людини до людини. По суті, це одне й те ж ставлення. І цю обставину мають на увазі, коли кажуть про перехід морального імперативу в імператив екологічний.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Людство у XXI ст. надзвичайно занепокоєне сучасним екологічним становищем, яке стрімко наближається до глобальної екологічної катастрофи. Перед людиною постали гострі екологічні проблеми, суть яких полягає в тому, що подальший антропогенний і техногенний тиск на природу швидко вичерпає здатність нашої планети підтримувати життя. Підкорення природи для щастя людства перетворилося на загрозу людському існуванню.

Аналіз сучасної екологічної ситуації засвідчує обов'язкове долучення етичного компонента в сучасний процес взаємодії людини із зовнішнім природним оточенням, оскільки шляхи виходу з екокризової ситуації передбачають розробку принципово нових регуляторів поведінки. Біологи, екологи, представники гуманітарних наук, філософи обговорюють проблеми виживання людства та екологічні питання, які зумовлені зростанням кількості населення, глобальними змінами клімату, забрудненням і виснаженням водних ресурсів та іншими негативними наслідками техногенної діяльності людини. Усвідомлення прогресуючого погіршення екологічної ситуації стимулює розвиток наукових досліджень у галузі екології. Під час наукового осмислення відносин людини й природи розкривається бачення особливих ознак життя людини як соціальної та природної істоти, необхідність у гармонійному співіснуванні в природному середовищі, потреба в пошуку оновленої системи цінностей, за допомогою якої можливо змінити ставлення людини до природи, запобігання руйнівному ставленню до неї та до себе як її невід'ємного компонента. Екологічні проблеми вже неможливо вирішувати старими засобами – вони потребують усеохопного комплексного розв'язання на основі нової етики [2].

Великі сподівання в справі охорони природи пов'язані з екологічною етикою. Проте досі не визначені її специфіка, структура, а проблеми екологічної етики формулюються й почасти розв'язуються в лоні загальної екології, біології, медицини, філософії тощо.

Необхідність відповідального (правового та морального) ставлення людини до природи набула загального визнання лише в другій половині XX ст. Правда, й нині це схвалюють не всі.

Екологічна (грец. *oikos* – оселя, середовище і *logos* – слово, вчення) **етика** – галузь етичних знань, предметом якої є моральне ставлення людини до живої й неживої природи.

Моральний аспект ставлення людини до неживої природи екологічна етика ігнорує. Розглядають його у загальній екології під час аналізу таких глобальних проблем, як охорона ґрунтів, чистота атмосферного повітря та прісної води, захист озонового шару Землі тощо. При цьому домінує практично-утилітарний підхід, погляд на природу як на засіб для життя людей, ігнорування її самоцінності. Проте лише розуміння необхідності збереження природи мало. Високоморальне ставлення людини до природи, зокрема й неживої, передбачає особливе її розуміння, бачення й переживання. Ідеться не тільки про шану, а й любов. Природу слід любити, як саме життя. А це передбачає формування в людини, за словами російського письменника Михайла Пришвіна (1873–1954), “почуття рідної уваги до природи”, не тільки моральних почуттів, а й естетичних, насамперед почуття краси.

Центральне місце в екологічній етиці посідає **біологічна етика**. Цей термін запровадив 1971 р. американський учений Ван-Ранселер Поттер (1911–2001). Термін “біоетика” поширився в науці після виходу у світ книги В. Р. Поттера “Біоетика – місту майбутнє”. У загальноетичному контексті біоетика, з подачі Поттера, постає як прикладний аспект із чітко визначеною спеціалізацією. Незважаючи на редукцію біоетичної проблематики в його тлумаченні до проблем біомедичного комплексу, у сучасних варіаціях предмет біоетики суттєво розширюється. Насамперед береться до уваги та важлива обставина, що біоетика в певний спосіб пов'язана із загальноетичним контекстом. Ще у своїх історичних витках (“Нікомахова етика” Арістотеля) етику тлумачили як одну з найважливіших проблем життєдіяльності людини, як засіб духовної гігієни її буття. Тому моральні принципи розглядали як первинні щодо емпіричного світу. Загалом призначення етики полягає навіть не в тому, щоб аргументувати перевагу добра над злом, а в тому, щоб допомогти людині адекватно зрозуміти життєву ситуацію й віднайти шлях досягнення добра. Мораль тлумачать як єдино можливий спосіб буття людини, реалізації людської сутності. Сам термін *ethos* склався як визначення сфери побутування людини загалом. Засадничим щодо всіх моральних конструкцій робили відчуття співпричетності до буття інших людей і до буття природи [7].

Об'єктом пізнання в екологічній біоетиці є система “життя – навколишнє середовище – соціум”, а предметом – вивчення системи умов, за яких існує можливість відновлення й збереження життя та його розвитку на Землі у всій його багатоманітності (стан довкілля, здоров'я людства, якість соціальних відносин, роль політики та економіки, значення для суспільства дотримання прав людини, особливості культурних традицій, аксіологічні принципи тощо). Екологічна біоетика засновує цінності та права всіх істот і природи в цілому й розглядає людину як рівноправного члена еко-спільноти. Вона містить у собі етику гуманного ставлення до тварин, етику взаємодії з екосистемами, біосферою, ноосферою тощо. Настав той час, коли людина почала розуміти, що, беручи тільки від природи й не відтворюючи взятє, вона завдає непоправної шкоди довкіллю, що, врешті-решт, може призвести до загибелі всього живого на Землі [4].

Проте зародки біоетики простежувалися ще в працях мислителів Давнього світу. Наприклад, в етиці джайнізму серед принципів правильної поведінки людини був принцип ахімси – неушкодження життя (приписи його орієнтували на безмежну обережність у поводженні з будь-якими формами життя). Її елементи містили етичні вчення Гіппократа (прибл. 460 – прибл. 370 рр. до н. е.), Авіценни (980–1037), Парацельса (1493–1541), Т. Персівалю (1740–1804), автора трактату “Медична етика”, який став основою “Етичного кодексу лікаря”, прийнятого 1847 р. на загальнонаціональному з'їзді лікарів США; вегетаріанські ідеї Піфагора (II пол. VI ст. – поч. V ст. до н. е.), Плутарха, французьких філософів Мішеля-Ейкема де Монтеня (1533–1592), Вольтера (1694–1778), Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстого.

Біоетика вивчає моральне ставлення людини до рослинного (флори), тваринного (фауни) світу й до себе як живої істоти. Кожна з цих частин біоетики претендує на статус відносно самостійного вчення. У колишньому Радянському Союзі та країнах пострадянського простору біоетика ототожнювалася й ототожнюється з медичною етикою [7].

Нині ця тенденція посилюється завдяки кардинальному переосмисленню феномену життя. Можна сказати, що початок власне біологічної етики поклали праці А. Швейцера, у яких він тлумачить етику як безмежну відповідальність за все, що живе. У його етиці “*благоговіння перед життям*” немає поділу на вище та нижче, або більш цінне й менш цінне життя. Для глибоко моральнісної людини кожна форма життя священна. Особливу увагу А. Швейцер приділяв подоланню антропоморфної обмеженості своїх попередників, поширенню біблійної заповіді “не вбий” за межі міжлюдських стосунків [1, 261].

Екологічну кризу в сучасній літературі дедалі більше тлумачать не як кризу зовнішню щодо людини, що стосується лише природного довкілля, а як кризу антропологічну, внутрішню, як кризу духовну (світоглядну й філософсько-ідеологічну). Тому наголоси під час опрацювання стратегій її подолання ставлять не лише на раціональному природокористуванні, контролі за технологіями та прийнятті законів на захист природного оточення, а й на формуванні нового ставлення до природи й адекватних моральних “людських якостей” (А. Печчеї) [1, 262].

З огляду на зазначену обставину виникає потреба в екологічній етиці (термін часто тлумачать як синонім біоетики), яка зорієнтована формувати відчуття персональної й колективної відповідальності за стан біосфери перед сучасним і майбутніми генераціями. Отже, якщо етика у витоках своїх була напрямом винятково антропоцентричним (у центрі її побудов були інтерсуб'єктивні відносини), то з часом поняття моральності стало поширюватися на інші форми буття, зокрема на сферу живого (А. Швейцер), а потім і на природу загалом (відношення “людина–природа”). Таке поширення предмета етики, на думку відомого німецького дослідника Г. Йонаса, є необхідним для сучасної людини як ефективний засіб захисту людини розумної (*homo sapiens*) від людини діяльної (*homofaber*). “Зростання людської могутності затьмарює власною престижністю все, що складає сутність повноцінної людини, а тому це зростання, оскільки воно приковує до себе дедалі значніші зусилля людини, супроводжується приниженням її поняття про себе та власне буття” [1, 262].

Е. Фромм вважає, що принципами “нової людини” мають бути:

- бути, а не володіти;
- любов та повага до життя в усіх його проявах;
- відмова від ідеї експлуатації природи, формування потреби в пізнанні природи та організація пошуку можливостей жити в гармонії з нею [1, 264].

Із позицій екологічної моралі традиційні поняття “підкорення природи”, “боротьба з природою”, “корисність” чи “некорисність” для людей фрагментів природи або окремих представників флори чи фауни некоректне. На заміну їм з’являються поняття “взаємодія з природою”, де хоча протиставлення людини та природи не долається повністю, проте суттєво пом’якшено. Природа стає своєрідною ланкою, що пов’язує людину з людиною. Дедалі відчутніша тенденція природу та людину тлумачити не як протиставлення, а як співбуття. Для того, щоб людина не стала істотою, яка знехтувала своєю природною сутністю, потрібно культивувати відчуття своєї єдності з життям, повагу до нього в усіх його проявах та прагнення більш повно зрозуміти природу. Останню потрібно розглядати як повноправний суб’єкт відносин із суспільством.

Стає очевидним, що, не навчившись берегти природу та екологічно грамотно взаємодіяти з нею, ми приречені на неминучу загибель. У звіті Всесвітньої комісії з навколишнього середовища й розвитку ООН “Наше спільне майбутнє” зазначено, що “економіка повинна задовольняти потреби та законні бажання людей, але її розвиток мусить вписуватися в межі екологічних можливостей планети” [1, 11]. Саме тут знаходимо джерело безпрецедентної актуалізації моральнісних аспектів взаємодії людини та природи, а водночас і розширення дослідницької ниви сучасної етики.

Щодо останньої, то в літературі набуває поширення міркування про формування принципово нової етики. Так, зокрема, академік М. М. Мойсєєв вважає, що “на людство, для того, щоб забезпечити своє майбутнє, чекає зміна моральнісних принципів настільки ж глибока, як і та, що відбулася на світанку становлення суспільства, коли норми поведінки в ордах неантропів замінилися людською мораллю”. Г. Ионас вважає, що етичні конструкції в минулому не стикалися з умовами людського життя в глобальному масштабі. Тому головним завданням нової етики є подолання розриву між прогностичністю та могутністю дій людини, встановлення надійного контролю за власною непомірною могутністю. Для цього він пропонує трансформацію кантівського категоричного імперативу в імператив новий, адекватний новому характеру людської діяльності: “дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі” [1, 265].

Аналіз світоглядного підґрунтя сучасної біоетики засвідчує те, що нова етика прямує до певних ціннісних пріоритетів, вона:

- 1) розвиває сучасну глобальну мораль толерантності, яка будується на визнанні унікальності всіх проявів життя;
- 2) протистоїть процесам деперсоналізації особистості, технологізації та стандартизації моральних принципів;
- 3) обґрунтовує особисту відповідальність суб’єкта морального вчинку, протистоїть тенденціям морального релятивізму [2].

Екологічна біоетика стає засобом, котрий, зцілюючи людину від хвороб морального характеру, наслідком яких є психоемоційна, розумова й фізична дисгармонія сьогоденного цивілізованого суспільства, відновлює гармонію в духовно-практичній системі “природа – людина – соціум”. Вона акцентує увагу на взаємозв’язку морально-етичних норм, що існують у суспільстві, зі станом здоров’я людей та якісним станом довкілля, сприяє формуванню світогляду, що ґрунтується на правах людини й універсальних, тобто аксіологічних, цінностях, пов’язаних з оцінюванням етичних, естетичних, художніх і філософських аспектів екології. Ціннісні імперативи екологічної етики, або екобіоетики, формуються на засадах, що зосереджені на організації життя людини та світу за законами краси й добра. Віра у творчі можливості людини й увага до її духовного світу є основою екологічного біоетичного світогляду, що містить у собі благоговіння перед життям, незаподіяння зла; добродійність; справедливість; співробітництво; відповідальність; обов’язковість; дотримання моральності; надання волі будь-якій живій істоті планети; повага до усього, що створила природа; солідарність; колегіальність; компетентність; захищеність; лояльність тощо [5].

Висновки. Сучасні реалії соціального життя в Україні потребують принципово нових світоглядних засад, тому що переглядається традиційне ставлення людини до природи, а також шукаються принципово нові біоетичні регулятиви поведінки, духовно-етичні засади діяльності, перспективи подальшої коеволюції природи й людини [2]. Отож, сьогодні формується нова ціннісна парадигма, що веде свій початок від загальнолюдських цінностей, від фундаментальності ідеї ненасильництва.

У суспільствах, що перебувають на індустріальному щаблі розвитку, мораль орієнтує природо-користувачів на хижачку експлуатацію природних ресурсів, на забезпечення потреб суспільства без

врахування екологічних наслідків виробничої діяльності. Під час переходу до індустріальної стадії розвитку, коли відбувається якісний стрибок у продуктивних силах, формування екологічного імперативу, який має стати нормою морального регулювання конкретних способів освоєння природи, – на нашу думку, – є однією з нагальних вимог.

Отже, сучасна екологічна ситуація вимагає від людства нової моральної орієнтації у відносинах із природою, перегляду певних норм поведінки людини в навколишньому середовищі, яку потрібно здійснювати через упровадження ідей та принципів екологічної етики, що, зі свого боку, доповнює екологічні знання загалом і є могутнім чинником унормування та гармонізації взаємин людини й довкілля.

Література

1. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Тан-дем, 2000. – 320 с.
2. Коваленко Н. В. Екологічна білетика як світогляд та теоретична основа сучасної екологічної етики [Електронний ресурс] / Н. Т. Коваленко // Мультиверсум : філос. альм. – К. : Центр духовної культури, 2005. – № 47. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/publik.htm
3. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика / Крисаченко В. С. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
4. Молотова О. М. Трансформаційні зміни сучасного екологічного світогляду [Електронний ресурс] / О. М. Молотова // Мультиверсум : Філосо. альм. – К. : Центр духовної культури, 2004. – № 40. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/publik.htm
5. Молотова О. М. Формування екобіотичного світогляду – фактор оптимізації діяльності особистості [Електронний ресурс] / О. М. Молотова // Мультиверсум : Філосо. альм. – К. : Центр духовної культури, 2004. – № 44. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/publik.htm
6. Салтовський О. І. Екологічна свідомість та екологічна культура / О. І. Салтовський // Основи соціо-екології : курс лекцій. – К. : МАУП, 1997. – 166 с.
7. Тофтул М. Г. Етика : навч. посіб. / М. Г. Тофтул. – К. : Вид. центр “Академія”, 2005. – 416 с.

Статтю подано до редколегії
29.03.2010 р.